

103323

Kirkekampen 1940-1945

Fredag 26. april 1985 Aftenposten

Av pensjonert prest Arne Chr. Berg

Frihetsdagen 8. mai 1945 var et dyp rett blitt en ny næringsdag i tillegg til de vi hadde fra før av i denne måneden. Den tredjedelen av vårt folk om vi visstnok nå er blitt, vi om enn husker noe fra de fem okkupasjonsårene, vil vel bære disse minnene til vi går i vår grav. Og de to tredjedelene som etter hvert vil øke i antall, bør ikke være så altfor uvitende om det som skjedde i denne kjebnesvangre tiden hjemme og ute. Friheten som brått og hardt ble tatt fra oss 9. april ble et meget kostbar og gjenvinne ikke menneskelig og materiell. Det er forhåpentlig vel kjent. Ullt så kjent er det kanskje ikke at vi som folk lærte å stå sammen som vi vel aldri har gjort det hverken før eller siden. Å aldri så galt — Særlig er det evdet at hjem, skole og kirke ble sveiset sammen til en æktlig front som faktisk kom til bety noe til tross for det ytre taktapparatet fienden hadde — og brukte mot oss. At det nå ikke er var de tusen hjem og det store flertallet av lærerne som er spilt inn med sin massive motstand, men også Kirken, er et bevis som tyder på at det ofte er i slike øyeblikk, eller iallfall fortid, som vi kan se på den betydelige rollen Kirken faktisk spilte under okkupasjonsårene for det derfor være all grunn til å minne om Kirkens innsats da det knep som aller verst i vår nyere historie.

Folkets kamp

Kirke og folket hadde ikke her bare sin egen kamp. Den førte også folket til kamp for de mange grupper som etter hvert måtte drive til arbeid i det skjulte. Det så rkelig ut som selv de daværende makt-haverne tross alt hadde en viss respekt for Kirken. Iallfall kunne den lenger enn andre organisasjoner høylydt gi fra seg når de andre måtte. Likefullt var det hverken til eller ufarlig for Kirkens ledere å málbære klager og protester mot voldsmakten. Det skjedde både biskoper, prester og andre føle i form av trakasseringer og ymstet slag. Først sommeren 1943 måtte også Kirkens ledelse gå under jorden. Før det tidlige kom så langt hadde rekke djerne utspill sett dags lys fra kirkefronten. Av den største betydning var det at det alt høsten 1940 lyktes

Etter embetsnedleggelsen som gjorde et meget sterkt inntrykk på folket og i den frie pressen ute, sendte biskopene et nytt «hyrdebrev» til landets menigheter, der de gjorde rede for det de hadde gjort. Det ble lest høyt i kirken søndag 1. mars. Før dette fant sted hadde den nye «nasjonale regjeringen» vedtatt en lov (5. februar) om påbudt medlemskap i «Norges Lærersamband», en nydannelse i regi av NS. Dertil fulgte også en lov om tvungen ungdomsopplærelse i NS for all ungdom mellom 10—18 år. Dette harde påbudet om å tvangsnaifisere ungdommen vakte forståelig nok både redsel og gru utover i folket. Imidlertid svelset det hjem, skole og kirke sammen til de grader at det ikke lot seg gjøre, selv for de daværende makt-haverne, å få satt det farlige som her var plantlagt, ut i livet. Igjen var det biskopene som høylydt tok skarpt til gjennmøle. Den 14. februar sendte de en protest til Kirkedepartementet og påpekte det alvorlige inngrep som her forelå i foreldreretten. Igjen sluttet den øvrige kristne fronten opp omkring biskopenes reaksjon, bl.a. den katolske biskop i Oslo. Også lærerfronten gikk hurtig og hardt ut i det nærmere 12 000 lærere de følgende dagene oversvømte departementets postkasser med sine protester. Til alt overmål leste også prestene en grunnligg erklæring i kirken søndag 22. mars mot vedtaket om ungdomstjenesten. Etter dette ble flere prester avskjediget i tillegg til de som alt var blitt det før.

Påske 1942

Et høydepunkt i kirkekampen ble imidlertid påske 1942. Langfredag 3. april skulle Berggrav tale i Vår Frelsers kirke som «privatmann og dr. theol.». Stortorvet var på forhånd fylt av mennesker, og NS-politi forbered gudstjenesten. Påskedag leste prestene bekjennelsesskriftet «Kirkens grunn» fra prekestolene som «en bekjennelse og erklæring» for Kirkens holdning i den aktuelle situasjon — og vel også for ettertiden. Berggrav som hovedforfatter av skriftet ga iallfall uttrykk for det så sent som i 1954. Opplesningen av «Kirkens grunn» gjorde et sterkt inntrykk den påskedagen. Et enda sterkere inntrykk gjorde det likevel at prestene (de aller fleste) fulgte biskopenes eksempel og la ned sine statlige embeder samme dag. Etter dette ble de fleste av kirkens ledere med Berggrav i spissen arrestert. Flere prester ble forvist, eller fikk taleforbud. Om «Kirkens grunn» har forøvrig Hjemmefrontens leder, Paal Berg, senere bl.a. skrevet at det «vil leve som et av de mest minneverdige historiske dokumenter vårt folk eler». Og videre at «det er den kraftigste offentlige stempling av nazismen som ble gitt i noe okkupert land under krigen».

Norges biskoper samlet på biskop Eivind Berggravs hytte i Asker i 1941. Fra venstre: Støren, Berggrav, Fleischer, Hille, Skagestad, Maroni og Krohn-Hansen.

Etter arrestasjonen i 1942 av flere medlemmer av Kristent samråd, ble biskop Eivind Berggrav i tre år holdt internert i sin hytte i Asker. Politivakten var med under den daglige ene time ute i friluft.

(Ill. fra Norges Krig 1940—1945).

(Kirke og Kultur, nr. 8/1989, s. 517.)

Etter april-arrestasjonene ble Kristent samråd avlest av Den midlertidige kirkeledelsen (26. juli 1942). Den lot så utgå en kraftig protest mot jedeforfølgelsen som tok til her hjemme utpå høsten 1942. Den lot seg dessverre ikke stanse, men det var da i det minste sagt høyt ifra om det umenneskelige ved det som her fant sted. Enda et høylydt utspill kom fra kirkefronten for også den måtte gå under jorden. Den 22. februar 1943 kom det en lov om «nasjonal arbeidsinnsats». Da det snart ble kjent at hensikten nok var å tjene tysk krigsindustri, sendte kirkeledelsen en skarp påtale om det både moralsk og rettslig uholdbare i å pålegge borgerne i et okkupert land mot

å samle Kirken og de landsomfattende organisasjonene under sin overbevisning å hjelpe okkupantene. Det resulterte iallfall i at Hallesby og Hope, som hadde skrevet under protesten, ble sendt på Grini — en straff som på det tidspunktet nok kunne bli et enda verre. I løpet av sommeren 1943 måtte også lederne av kirkefronten fortsette kirkekampen «illegalt» inntil frigjøringen kom i mai 1945. Som nevnt sto altså Kirken i en viss særstilling for så vidt som den kunne gi offentlig uttrykk for sine meninger lenger enn andre organisasjoner. Kirkekampens forløp som her bare er kort skissert, viser vel at dette var en mulighet som Kirkens ledere også visste å bruke maksimalt da det knep som aller verst i vårt lands nyere historie.

et felles organ, Kristent samråd. Den ledende her og i biskopkollegiet var Oslo-bispen Eivind Berggrav. Vinteren 1939—1940 hadde han fått et europeisk navn ved å ha hatt samtaler med kirkeledere i en rekke land for om mulig å få stanset krigshandlingene. Om det nok ble et «Forgjeves for fred» (boktittel), så knyttet det iallfall verdifulle kontakter mellom kirkeledere i de krigførende land. Disse kontaktene lot seg også opprettholde i noen grad under krigen og kom forøvrig også hjemmefronten til gode (von Moltkes inngrep bl.a.). Berggrav ble også tatt med på råd ved de forhandlingene som ble ført mellom gode nordmenn og den tyske okkupasjonsmakten i ukene etter 9. april 1940. Herfra ble han bl.a. berømmet for «hvordan han i folkerettslige diskusjoner gang på gang satte tyskerne fast». (Ford. Schjelderup, «På bred front», 1947, s. 55.) Av plasshensyn får vi vel her få lov å hoppe over en del forpossefektninger som fant sted både på kirkefronten og andre fronter av motstandsbevegelsen det første krigsåret.

Hyrdebrevet

Det første store utspillet fra kirkefronten kom iallfall fra biskopene. Det dreide seg om det såkalte «hyrdebrev» de sendte landets menigheter 6. februar 1941 — i tusenvis av eksemplarer. En del ble beslaglagt av den nazistiske politi, men nye eksemplarer ble mangfoldiggjort så det nådde rundt overalt, foruten at det ble lest fra prekestolene i de fleste kirker. Det ble her gjort rede for biskopenes to brev forut til den kommissariske kirkeministeren, der de sterkt påklaget voldsfremferd av hirden, inngrep i prestenes taushetsplikt, samt det alvorlige i at Høyesterett hadde sett seg nødt til å gå av (12/12-40). Det hører forøvrig med til historien at flere av de kristne organisasjonene ga sin tilslutning til biskopenes skarpe reaksjon her. «Dette var den kraftigste tale som inntil da var kommet fra norsk hold mot okkupasjons-

makten og dens håndlangere,» skriver senere medlem av Hjemmefrontens ledelse, dr. philos. H.O. Christophersen, bl.a. om dette første større utspillet fra kirkefronten. («Av nød til seir», 1977, s. 107.) Året etter, 1942, ble februar den avgjørende måneden. Det tok til med den såkalte «statsakt» på Akershus 1. februar, der Terboven brukte en stor del av sin Innsattelsestale av Quisling som «minister-president» til sterke utfall mot Berggravs person og virke. Samme dag skjedde det uhorste at Nidarosdomen ble stengt mens menigheten holdt på å fylle den. Bisp og domprost sendte skarpe protester — med den følge at sistnevnte ble avsatt. Den 24. februar fant biskopene at det beste de nå kunne gjøre var å legge ned sine statlige embeder, ute av stand som de mente at de var til å kunne samarbeide med en stat som «endog legger urett til vold». Bare et par dager senere kom Quislings mottrekk, «erkefiendens» biskop Berggrav ble «avsatt» og var «fra nå av å betrakte som privatmann», het det. Samme skjebne ble de øvrige bispene til del i løpet av mars måned.